

Antilopa obrovská, neboli Varianiho antilopa vraná z Angoly

Angolské savany obývá poddruh antilopy vrané označovaný jako antilopa obrovská (*Hippotragus niger variani*), který už takřka století přitahuje nejen zoology, ale také komerční lovce. Důvodem tohoto zájmu jsou pro lovce její obdivuhodně dlouhé rohy, zoologové chtějí znát především míru ohrožení této taxonomicky trochu problematické formy.

Antilopa vraná (*H. niger*) patří bezesporu k nejkrásnějším antilopám a kopytníkům vůbec. Je zařazena do dobře vymezené a evolučně přirozené skupiny *Hippotragini*, často uváděné jako podčeleď *Hippotraginae* z čeledi turovití (*Bovidae*), které se česky říká buď přimorožci nebo tzv. koňovité antilopy. Nejbližšími příbuznými antilopy vrané jsou stejně elegantní přimorožci (rod *Oryx*), adax (*Addax nasomaculatus*) a sesterský druh antilopa koňská (*Hippotragus equinus*). O dalšího člena skupiny – antilopu modrou (*H. leucophaeus*) z jihu afrického kontinentu, jsme bohužel přišli už na přelomu 18.–19. stol. Všechny tyto druhy jsou domovem v Africe, jen přimorožec arabský (*Oryx leucoryx*) se vyskytoval v historické době kromě Egypta a Sinajského poloostrova také na celém Arabském poloostrově. Tělesnou konstitucí se tyto antilopy opravdu v lecčems podobají koňovitým kopytníkům, a protože přimorožci představují v této skupině evolučně vůbec nejodvozenější zástupce (Iyengar a kol. 2006), označení

koňovité antilopy je pro ně tak přiléhavější. Koňovitým antilopám byla již v Živě opakovaně věnována pozornost (např. 1999, 4: 180–181; 2001, 1: 32) – v souvislosti s mým článkem je pak potřeba zvláště upozornit na poutavé přiblížení této skupiny Luděkem J. Dobrorukou (1987, 6: 230–232) nebo přímo antilopy vrané Jirím Volfem (1994, 2: 88–89).

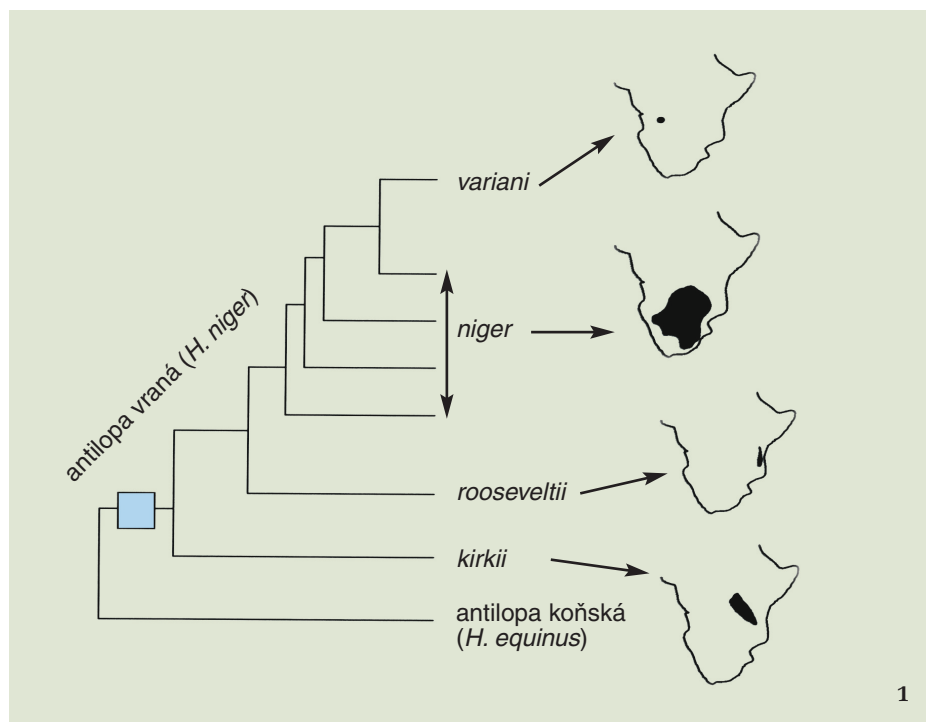
Antilopa vraná

Pro antilopu vranou jsou typické zahnuté rohy s nápadnými kroužky, vzpřímená hřívka na svrchní straně krku a přední části hřbetu a pak především ebenově černá srst samců oproti hnědému zbarvení samic; jejich kontrast působivě zesiluje bílé břicho, obřítek (u ocasu) a bílá obličejová kresba po stranách hlavy. Tato maska zahrnuje jak úzký bílý pruh táhnoucí se mezi čumákem a okem, tak celou bílou dolní čelist od čumáku po tváře (obr. 2 a 3). Na rozsáhlých travnatých savanách bychom tuto antilopu nenašli, protože vyžaduje savany s keřovým porostem či rozvolně-

nými stromy anebo přímo galeriové lesy v blízkosti vodních toků, kde se živí především trávou, i když listy keřů a stromů také nepohrdne. Její dnešní rozšíření je poněkud kuriózní, protože zahrnuje malou izolovanou oblast v Angole a dále souvislý pás od jihu Keni až po sever Jihoafrické republiky, od východního afrického pobřeží až po hluboké vnitrozemí končící na západě obloukem řeky Zambezi.

Tradičně byly u antilopy vrané rozlišovány čtyři různé formy lišící se zbarvením, délkou rohů a rozšířením, nedávno však přibyla i pátá. Jde o převážně jihoafrický poddruh *H. niger niger* vyskytující se v Botswaně, Namibii, na severu Jihoafrické republiky, v Zambii a Zimbabwe a také na západě Tanzanie, o angolský poddruh *H. niger variani* a dva východoafrické poddruhy – *H. niger kirkii* především ze západní Tanzanie a *H. niger rooseveltii* z jihovýchodní Keni a severovýchodní Tanzanie (obr. 1, pro detail ale raději srovnat např. i s C. P. Grovesem 1983 a J. Kingdonem 1997). A právě Groves (1983) navíc rozlišuje ještě poddruh *H. niger anelli* z oblasti od východní Zambie přes Malawi až po severovýchod Mosambiku a jihovýchod Tanzanie. Toto tradiční pojetí poddruhů asi brzy dozná změny na základě molekulárně biologických studií, ale o tom blíže později. U všech těchto forem jsou samci tmaví, u angolského a jihoafrického poddruhu jsou podobně zbarvené i samice, ale u poddruhu *rooseveltii* jsou samice světlé (červenozlatavé) a u dvou zbývajících forem najdeme přechod mezi oběma extrémami. Tmavé zbarvení samic je vůbec zajímavý fenomén (tzv. andromimikry), který doprovází také větší velikost jejich rohů i celé tělesné konstituce, což umožňuje samicím ochránit svá mláďata (zvláště mladé samce) před útoky dominantního samce, který se je snaží co nejdříve vyhnat ze stáda (Estes 2000). Díky tomu opouštějí mladá zvířata stádo později, zkušenější a v lepší tělesné kondici. Jejich přežívání je po odstavu vyšší a není divu, že se andromimikry vyskytují u antilop vraných ze sušších a tedy méně úživných oblastí.

Následující text se týká už jen angolského poddruhu antilopy vrané, které se má česky říkat antilopa obrovská (podobně anglicky Giant Sable Antelope, tedy obrovská antilopa vraná), přestože nemá výšku v kohoutku o nic větší než ostatní poddruhy – inspirací k pojmenování jsou ovšem velmi dlouhé rohy (viz dále). Kdybychom nechtěli o jednotlivých poddruzích hovořit oklikou jako třeba o angolském poddruhu antilopy vrané, tak lze navrhnout česká jména jako antilopa Varianova, antilopa Kirkova a Rooseveltova a *H. niger niger* bychom mohli pracovníčně označovat třeba jako antilopu černou. Nechme ale české názvosloví být a raději se vraťme k angolské antilopě vrané. Žije jen ve dvou oblastech v severní

1

1 Příbuzenské vztahy čtyř standardních poddruhů antilopy vrané (*Hippotragus niger*) usuzované na základě analýzy mitochondriální DNA, vpravo vyznačeno jejich rozšíření podle Ch. Pittara a kol. (2006). Schematicky upravil J. Robovský

polovině Angoly: v Národním parku Cangandala a v rezervaci Luando mezi řekou Cuanza a jejím přítokem Luando. Oproti dalším poddruhům se snadno rozezná podle nepřítomnosti bílého proužku táhnoucího se od čumáku po bázi rohů – namísto něho má pouze bílou skvrnu před očima (i když, jak ukazuje obr. 4, je chybějící pruh přesto trochu znatelný) – a také mnohem větší délkou šavlovitých rohů (až 165 cm), které jsou tak vzhledem k ostatním tělesným proporcím opravdu působivé (obr. 4 a 5).

Objev k neuvěření

Ačkoli byla antilopa vraná na dnešním angolském území dávno známa domorodým kmenům, pro něž bylo její zabíjení tabu, vědecký svět ji, jako již tradičně, objevil teprve nedávno. Prvním dokladem o její existenci byl pár extrémně dlouhých rohů uložený v jedné sbírce ve Florencii, o jejichž původu bylo známo pouze to, že jsou z jižní Afriky. O objevení samotné antilopy se zasloužil Frank Varian, inženýr budoucí železnice napříč Angolou. Jak to tenkrát bylo obvyklé, kromě své práce také sbíral pro londýnské přírodovědné muzeum angolskou faunu, zvláště drobné savce. Při tomto výzkumu postupně získal také několik velkých rohů a díky řadě zpráv mu bylo jasné, že se v Angole vyskytuje neznámá vzácná antilopa, o jejíž ochranu před búrskými lovci následně úspěšně zažádal už v r. 1913 portugalského guvernéra. Zpočátku však nebyl Varian brán mezi lovci a zoology vůbec vážně a když o této antilopě psal v časopise Field, byl dokonce obviněn ze špatného měření rohů. O to větší satisfakci mu pak muselo být v r. 1916 pojmenování této antilopy na jeho počest jako *Hippotragus niger variani*.

Na vrcholu slávy

Přestože byla tato antilopa na Varianův popud od počátku prozíravě chráněna (brzy jí byla dokonce vyčleněna rozsáhlá rezervace Luando), získala postupně řada muzeí a bohatých lovců licence pro odlov několika jedinců, což celkově činilo asi 100 ulovených zvířat. Naštěstí od 50. let nastupuje čím dál silnější zájem veřejnosti také o živá zvířata a podařilo se odolat požadavkům lovců, kteří v této antilopě spatřovali naprosto ideální trofejní zvíře. V r. 1954 nafilmoval cestovatel a dokumentarista Quentin Keynes souboj samců a v r. 1969 pak začínají manželé Estesovi studovat jejich chování. Richard Estes, přední znalec afrických savců, zvláště chování kopytníků, přitom odhalil řadu klíčových skutečností – předně tyto antilopy nemigrují, nejsou v kohoutku vyšší než jiné antilopy vrané (o to více působí rohy mohutnějším dojmem), ale hlavně že se jejich počet v rezervaci Luando pohybuje pouze kolem 1 000 zvířat a v Národním parku Cangandala je jich jen několik stovek. Tak jako Varian i Estes tudíž po další léta zdůrazňoval potřebu udržení či zesílení jejich existující ochrany. Bohužel, místo ochrany, očekávatelného rozvoje turistického ruchu a vědeckého bádání v dané oblasti přišla pohroma, která musela předčít i ty nejčernější obavy Variána či Estese.

Žije ještě vůbec?

Na počátku 60. let 20. stol. totiž v Angole začalo období boje za nezávislost na Portugalsku a po jeho dosažení pokračoval sled občanských válek, které formálně ustaly až v r. 2002. Válečné konflikty či vojenské aktivity vůbec občas ve světě uchrání některé oblasti od náporu pytláčení, znečištění či výstavby. V případě Angoly se však boje několikrát přehnalý právě přes izolované oblasti výskytu antilop vraných.

Z dobových dokumentů či výpovědí nicméně vyplývá, že oba vůdci nepřátelských stran striktně dbali, aby tyto antilopy byly ušetřeny pytláčení. Důvod byl, v kontextu celého nesmyslného konfliktu, překvapivě rozumný – byla by škoda přijít o jeden z mála symbolů Angoly, který se bude hodit po ustanovení národní jednoty. Podařil se tento záměr? Angolská antilopa vraná byla pozorována naposledy v r. 1982 a do nedávné doby jsme o ní neměli další zprávy. Na úplném konci občanské války (v r. 2001) se ale podařilo narazit na čerstvé stopy její přítomnosti

2 Jihoafrický poddruh antilopy vrané (*Hippotragus niger niger*) s viditelným bílým proužkem na hlavě

3 Jihoafrický poddruh antilopy vrané chovaný v Zoo Dvůr Králové. Za pozornost stojí tmavé zbarvení členů stáda, nikoli jen samce. Snímek M. Tesařové

(požerky, trus) a letecky pozorovat pět zvířat. Následná expedice v r. 2004 na základě chlupů a trusu tento předpoklad potvrdila a v posledních letech se podařilo jednotlivce a dokonce i menší stáda vyfotografovat automatickými fotoaparáty. Ačkoli neznáme přesné početní stavy, víme zcela jistě, že angolské antilopy vrané žijí a rozmnožují se (Pitra a kol. 2006). A protože se Angola v poslední době kromě nastartování ekonomiky začíná věnovat i ochraně přírody a světové ochranné organizace této antilopě také věnují zvláštní pozornost, doufejme, že se brzy její populace zotaví a případně se časem stane prvním a ne posledním lákadlem ekoturismu této dosti vyčerpané země.

4 Angolská antilopa vraná, neboli obrovská (*Hippotragus niger variani*) v pařížském přírodovědném muzeu. Na hlavě nemá plně vyvinutý bílý proužek od čumáku po bázi rohu, pouze bílou skvrnu před okem.

Foto J. Robovský

5 Angolská antilopa vraná, neboli obrovská z přírodovědného muzea v New Yorku s výrazně dlouhými rohy typickými pro tuto formu.

Foto P. Lupták

Z výsledku je tedy zřejmé, že angolská forma je pouze podskupinou dnešního jihoafrického poddruhu a opravdu jen určitým extrémem jeho variability (velikost rohů či ustálená nepřítomnost bílého pruhu v obličejí).

Co si s tímto zjištěním počít? Buď tedy můžeme nad angolskou antilopou mávnout rukou a říct, že budeme raději chránit nějakou unikátnější formu (třeba mezi pralesními antilopami chocholatkami by se našla řada nejen poddruhů, ale i druhů, které potřebují stejnou, ne-li větší pomoc), anebo trochu přivřeme oči a budeme jí věnovat pozornost a péči. Dnes systematickou biologii hýbou tzv. koncepty druhů, tj. způsoby, jak stanovit, která forma je či není druhem. Na podrobný rozbor této tematiky zde není prostor, a tak krátce dodejme, že se dnes uplatňují takové koncepty (třeba tzv. fylogenetický koncept, blíže Vesmír 2007, 9: 568–569), ve kterých jde hlavně o diagnostikovatelost formy (musí mít nějaké ustálené znaky typické právě pro ni). A ty angolská antilopa vraná má – jak na molekulární úrovni (typické odlišnosti na určitých místech ve sledovaném úseku řetězce DNA), tak v její morfologii. Navíc míra genetických odlišností ukazuje, že se od hlavní linie „jihoafrického“ poddruhu odštěpila asi před 200 000 lety, což není málo. A pak tu jsou neméně důležité faktory, jakými je ochota angolské vlády tuto antilopu chránit či zastřešit ochranou této atraktivní formy i další (méně atraktivní) druhy a jejich životní prostředí (tzv. princip vlajkových a deštníkových druhů).

Pokud tedy opustíme teoretickou otázku, zda podle fylogenetického konceptu antilopu vranou rozčlenit do několika svébytných druhů (*H. niger*, *H. kirkii* a *H. rooseveltii*) a jak v tomto směru zohlednit angolskou formu jako případný poddruh jihoafrického druhu, pak tu máme formu, do které se jistě vyplatí investovat jak pozornost, tak i finanční prostředky. Snad k tomu bude ještě dostatek příležitostí.

Doporučení na závěr

Že je angolská antilopa vraná, neboli obrovská opravdu charismatickým zvířetem, o tom svědčí také nedávno vydaná anglicky psaná kniha popisující čtivě její příběh (autor J. F. Walker – A Certain Curve of Horn. The Hundred-year Quest for the Giant Sable Antelope in Angola; New York 2002, 478 str.). Většina zde uvedených informací je čerpána právě z této knihy a lze ji tedy (i s ohledem k relativně nízké ceně – kolem 15 dolarů) pro všechny její kvality jen doporučit.

Co je vůbec zač?

Existuje však i další důvod, kvůli kterému by mohla Angola o své erbovní zvíře přijít. Je jím uplatnění molekulárně-fylogenetických metod a otázka, jaký je vztah této antilopy k dalším formám (poddruhům) antilopy vrané a případně jak staré má kořeny. Problém nastal, když se při prvních analýzách ukázalo, že pouze dva východoafrické poddruhy (*H. n. kirkii* a *H. n. rooseveltii*) jsou dobře odlišitelné a zbylé formy včetně angolské vytvářejí jednu směsnou skupinu. Aby toho nebylo málo, podařilo se v Zambii najít zvířata se stejným obličejovým vzorem, jako mají angolská zvířata – tedy bez bílého pruhu mezi čumákem a okem. Ta by tak byla pouhým extrémem variability jihoafric-

kých zvířat. Takový výsledek nebyl samozřejmě příliš vítaný (např. Richardem Estemem) a byl přijímán krajně nedůvěřivě s odkazem na malý analyzovaný vzorek. Nyní však vyšla kompletní studie zahrnující dostačujících 60 antilop vraných z různých koutů jejího areálu a výsledek je v zásadě stejný (obr. 1). Vidíme, že v rámci antilopy vrané lze dobře rozlišit tři přírodní linie (východoafrické poddruhy *kirkii* a *rooseveltii* a jihoafrický poddruh *niger*), ale angolský poddruh není další jasnou linií, protože je „pouze“ vnitřní podskupinou poddruhu *niger* (pro úplnost dodejme, že Grovesův poddruh *anselli* nebyl analyzován a že k angolským zvířatům mají nejbližší antilopy ze západní Tanzanie).